

MÜHASİBAT UÇOTUNUN BEYNƏLXALQ STANDARTLARI SİSTEMİNİN FƏALİYYƏTİNİN ÜMUMİ PRİNSİPLƏRİ

Maliyyə hesabatı bütün dünyada bir çox şirkətlər tərəfindən tərtib edilərək kənar istifadəçilərə təqdim edilir. Maliyyə hesabatı ilk baxışdan eyni görünə də onların arasında, ehtiml ki, sosial, iqtisadi və hüquqi fərqlərdən irəli gələn müxtəliflik mövcuddur. Bundan başqa, müxtəlif ölkələrdə milli standartlar müəyyən edilərkən maliyyə hesabatının müxtəlif istifadəçiləri nəzərdə tutulur.

Bu müxtəliflik ona gətirib çıxarır ki, maliyyə hesabatının əsas elementləri, məsələn, aktivlər, öhdəliklər, kapital, gəlir və xərclər, müxtəlif ölkələrdə müxtəlif cür anlaşılır.

Maliyyə hesabatının beynəlxalq standartları üzrə Komitə maliyyə hesabatı ilə bağlı olan mühasibat uçotu qaydalarının, standartlarının və proseduralarının bir-birinə uyğunlaşdırılması yolu ilə bu fərqlərin aradan qaldırılmasına çalışır.

Maliyyə hesabatının istifadəçilərinə mövcud olan və potensial investorlar, işçilər, borcverənlər, malsatanlar və sair ticarət tərəf-müqabilləri, alıcılar, dövlət orqanları və ictimaiyyət aid edilə bilər. Bu istifadəçilər müəssisələrin maliyyə hesabatından özlərinin müxtəlif informasiya tələbatlarını ödəmək üçün istifadə edirlər.

Maliyyə hesabatının məqsədi müəssisənin maliyyə vəziyyəti, təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin nəticələri və müəssisənin maliyyə vəziyyətindəki dəyişikliklər barədə informasiya verməkdir. Bu informasiya bir çox istifadəçilərə iqtisadi qərarlar qəbul etmək üçün lazımdır. Bu məqsədlər üçün hazırlanmış maliyyə hesabatı əksər istifadəçilərin ümumi tələbatını ödəyir. Lakin maliyyə hesabatı iqtisadi qərarlar qəbul edən istifadəçilərin bütün tələbatını tam şəkildə ödəmək iqtidarında deyildir, çünki o, əsasən keçmiş dövrlərin maliyyə nəticələrini əks etdirir və onda qeyri-maliyyə informasiyası, demək olar ki, yoxdur.

Maliyyə hesabatı, həmçinin, müəssisə rəhbərliyinin fəaliyyətinin nəticələrini və yaxud etibar edilmiş ehtiyatlara görə müəssisə rəhbərinin məsuliyyətini xarakterizə edir. Müəssisə rəhbərliyinin fəaliyyətini və ya məsuliyyətini qiymətləndirmək istəyən istifadəçilər bunu iqtisadi qərarlar qəbul etmək üçün edirlər.

Qarşıya qoyulmuş vəzifələri yerinə yetirmək üçün maliyyə hesabatı hesablama metodu əsasında tərtib edilir. Bu metoda müvafiq olaraq baş vermiş əməliyyatların və digər hadisələrin nəticələri pul vəsaitlərinin ödənilməsi və ya daxil olması zamanı deyil, həmin əməliyyatların və ya hadisələrin başvermə faktı üzrə tanınır. Maliyyə hesabatı tərtib edilərkən belə bir fərziyyə əsas götürülür ki, müəssisə fəaliyyət göstərir və gələcəkdə də fəaliyyət göstərəcək. Beləliklə, fərz edilir ki, müəssisə ləğv edilmir və ləğv edilmək və ya öz fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə ixtisar etmək fikrində deyildir. Əgər müəssisənin ləğv edilmək və ya öz fəaliyyətini əhəmiyyətli dərəcədə ixtisar etmək planı varsa, onda maliyyə hesabatı başqa əsasda tərtib edilməli və tətbiq edilən əsaslar açıqlanmalıdır.

Maliyyə hesabatını istifadəçilər üçün faydalı edən atributlar maliyyə hesabatının keyfiyyət göstəriciləridir. Bunlara aşağıdakılar aid edilir:

Aydınlıq. Maliyyə hesabatının əsas keyfiyyəti onun geniş istifadəçilə kütləsi üçün aydın başa düşülən olmasıdır. Eyni zamanda fərz edilir ki, bu informasiyanı qavramaq üçün istifadəçilər işgüzar və iqtisadi fəaliyyət, mühasibat uçotu sahəsində kifayət qədər biliyə və bu hesabatı lazımi diqqətlə öyrənmək arzusuna malikdirlər. Lakin mürəkkəb məsələlər üzrə informasiya, istifadəçilər üçün qavranılması nə qədər çətin olsa da, iqtisadi qərarlar qəbul etmək üçün vacibdirsə, Hesabata daxil edilməlidir.

Lazımlıq. Qərar qəbul edən istifadəçiyə təqdim olan informasiya ona lazım olmalıdır. İnformasiya o zaman lazımlı olur ki, həmin informasiya keçmiş, indiki və gələcəkdə baş verə biləcək hadisələri düzgün qiymətləndirməkdə istifadəçiyə kömək etsin, onların əvvəlki qiymətləndirmələrini təsdiq etsin və ya bunu düzəltsin və son nəticədə istifadəçinin qəbul edəcəyi qərara təsir göstərə bilsin.

Keçmiş dövrlərdəki maliyyə vəziyyəti və təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin nəticələri haqqında informasiya bir çox hallarda gələcək maliyyə vəziyyətini və təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin nəticələrini proqnozlaşdırmaq və istifadəçiləri bilavasitə maraqlandıran digər aspektlər üçün istifadə edilir. Belə aspektlərə dividendlərin və əmək haqqının ödənilməsi, müəssisənin buraxdığı qiymətli kağızların dəyərinin dəyişməsi və müəssisənin öz öhdəliklərini vaxtında yerinə yetirə bilmək qabiliyyəti aiddir.

Əhəmiyyətlik. İnformasiyanın lazımlığına onun xarakteri və əhəmiyyəti mühtüm təsir göstərir. İnformasiya o zaman əhəmiyyətli hesab edilir ki, onun olmaması və ya təhrif edilməsi istifadəçilərin maliyyə hesabı əsasında qəbul etdikləri qərara təsir göstərə bilsin.

Etibarlılıq. Yalnız etibarlı informasiya istifadəçilər üçün faydalı ola bilər. İnformasiya o zaman etibarlı hesab edilir ki, onda əhəmiyyətli səhv və təhriflər yoxdur və istifadəçilər bu informasiyaya əsaslanı bilərlər. Başqa sözlə desək, informasiyanın etibarlılığı onun düzgünlüyünə əks etdirir.

Maliyyətin formadan üstünlüyü. İnformasiya həyata keçirilmiş əməliyyatları və baş vermiş digər hadisələri düzgün əks etdirməlidir. Bunun üçün isə həmin əməliyyat və hadisələr hüquqi forması nöqteyi-nəzərdən deyil, onların mahiyyəti və iqtisadi reallığı əsas götürülməklə əks etdirilməlidir. Başqa sözlə desək, məsələnin formal tərəfi deyil, iqtisadi mahiyyəti əsas götürülməlidir.

Təcrübədən məlumdur ki, həyata keçirilmiş əməliyyatların iqtisadi mahiyyəti heç də həmişə onların hüquqi formasına cavab vermir. Məsələn, müəssisə öz aktivini digər müəssisəyə ələ satır ki, sənədlərə əsasən bu mülkiyyət hüququnun hüquqi baxımdan digər müəssisəyə təqdim edilməsi kimi qiymətləndirilə bilər, amma eyni zamanda bu müəssisələr arasında bu aktivdən irəli gələn iqtisadi faydanın satıcı müəssisədə saxlanmasını təmin edən razılaşmaya mövcud ola bilər. Bu halda satış faktı həyata keçirilmiş əməliyyatın iqtisadi mahiyyətini düzgün əks etdirməyəcəkdir.

Neytrallıq. Etibarlı olması üçün maliyyə hesabatındakı informasiya neytral olmalıdır, yəni heç bir kənar təsirə məruz qalmadan tərtib edilməlidir.

Ehtiyatlılıq. Maliyyə hesabatını tərtib edən şəxslər bir çox hadisələri və şəraiti əhatə edən qeyri-müəyyənliklərlə, məsələn ümidsiz borcların alınması, maşın və avadanlıqların ehtimal olunan xidmət müddəti, qarantıya təmiri ilə bağlı gözlənilə bilən xərclər və s. qarşılaşmalı olurlar. Belə qeyri-müəyyənliklər onların xarakterinin və dərəcəsinin açıqlanması yolu ilə və maliyyə hesabatının hazırlanması zamanı ehtiyatlılığı gözləməklə tanınır. Ehtiyatlılıq dedikdə qeyri-müəyyənlik şəraitində hesablaşmalar apararkən qarşıya çıxan ehtimallara müəyyən qədər əlavə ehtiyatla yanaşmaq başa düşülür ki, aktivlər və gəlirlər əsassız olaraq artırılmasın, öhdəliklər və xərclər isə azaldılmasın. Lakin ehtiyatlılıq prinsipinin gözlənilməsi heç də, məsələn, gizli və ya həddindən artıq ehtiyatlar yaradılmasına, şüurlu surətdə aktivləri və gəlirləri azaltmağa və ya öhdəlikləri və xərcləri artırmağa yol vermir. Çünki bu halda maliyyə hesabatı neytral olmaz və buna müvafiq olaraq etibarlılıq keyfiyyətini itirir.

Tamliq. Etibarlı olması üçün maliyyə hesabatındakı informasiya onun əhəmiyyəti və çəkilmiş xərclər nəzərə alınmaqla tam olmalıdır. Hər hansı bir informasiyanın maliyyə hesabatında əks etdirilməməsi maliyyə hesabatının təhrif edilməsinə və müvafiq olaraq onun etibarlılığının itirilməsinə səbəb olar.

zımlığının aşağı düşməsinə gətirib çıxarar.

Müqayisəlilik. İstifadəçilər müəssisənin maliyyə göstəricilərini müxtəlif hesabat dövrləri üzrə və bir müəssisənin göstəricilərini digər analoq fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələrin göstəriciləri ilə müqayisə etmək imkanına malik olmalıdırlar. Bu istifadəçilərə müəssisənin maliyyə vəziyyətindəki inkişaf meyillərini aydınlaşdırmağa və onların maliyyə vəziyyətini digər müəssisələrlə nisbətə təhlil etməyə imkan verir. Beləliklə, maliyyə göstəricilərinin ölçülməsi və hesabatda əks etdirilməsi hə eyni bir müəssisədə onun bütün fəaliyyət dövrü ərzində, həm də anatoli fəaliyyətlə məşğul olan müəssisələrlə müqayisədə eyni metodologiya üzrə aparılmalıdır.

Hesabatın vaxtında təqdim olunması. İnformasiyanın vaxtında təqdim olunmaması onun lazımlığının itirilməsinə gətirib çıxara bilər. Bu zaman müəssisə rəhbərliyi informasiyanın vaxtında təqdim edilməsi ilə təqdim olunan informasiyanın etibarlılığının təmin edilməsi arasında tarazlığa nail olmalıdır. Bəzən belə olur ki, informasiyanın vaxtında təqdim edilməsinin təmin etmək istəyi həyata keçirilmiş əməliyyatların və baş vermiş hadisələrin bütün təfərrüatlarını aydınlaşdırmağa imkan vermir və bu da təqdim olunmuş informasiyanın etibarlılığını aşağı salır. Digər tərəfdən, həyata keçirilmiş əməliyyatların və baş vermiş hadisələrin bütün təfərrüatlarını aydınlaşdırmaq istəyi informasiyanın təqdim olunmasının gecikməsinə səbəb ola bilər ki, bu da həmin informasiyanın lazımlığının aşağı düşməsinə gətirib çıxarar. Bu iki keyfiyyət xarakteristikası arasında düzgün tarazlığın müəyyən edilməsi zamanı konkret istifadəçilərin tələbatını əldə rəhbər tutmaq lazımdır.

Fayda və xərclər arasında tarazlıq. İnformasiyanın faydası ilə həmin informasiyanın tərtib edilməsinə çəkilmiş xərclər arasında tarazlıq informasiyanın keyfiyyət xarakteristikasından daha çox prinsiplə məhdudiyətdir. Təbii ki, informasiyanın faydası həmin informasiyanın tərtib edilməsinə çəkilmiş xərclərdən artıq olmalıdır.

Keyfiyyət xarakteristikaları arasında tarazlıq. Praktikiada çox zaman keyfiyyət informasiyanın xarakteristikaları arasında müəyyən tarazlığa və ya kompromisə nail olmaq lazım gəlir. Məqsəd keyfiyyət xarakteristikaları arasında ehtiyatlılıq bir tarazlığa nail olmaqdır ki, son nəticədə maliyyə hesabatının qarşısına qoyulmuş əsas məqsədə nail olunsun.

Dürüst və obyektiv təsvir yaradılması. Maliyyə hesabatı müəssisənin maliyyə vəziyyəti, təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin nəticələri və müəssisənin maliyyə vəziyyətində baş vermiş dəyişikliklər barədə dürüst, obyektiv və qərəzsiz təsvir yaratmalıdır. Təcrübə göstərir ki, yuxarıda sadalanan keyfiyyət göstəricilərinin və müvafiq mühasibat standartlarının tətbiqi müəssisənin maliyyə vəziyyəti, təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin nəticələri və müəssisənin maliyyə vəziyyətində baş vermiş dəyişikliklər barədə dürüst, obyektiv və qərəzsiz informasiya hazırlayb təqdim etməyə imkan verir.

Maliyyə hesabatı həyata keçirilmiş əməliyyatların və baş vermiş hadisələrin iqtisadi xarakteristikalarını nəzərə alaraq geniş kateqoriyalarda birləşdirir və müəssisənin maliyyə vəziyyəti barədə informasiya verir. Bu geniş kateqoriyalar maliyyə hesabatının elementləri adlandırılır. Bəzən maliyyə vəziyyətinin ölçülməsi ilə bilavasitə bağlı olan elementlər müəssisənin aktivləri, öhdəlikləri və kapitalı aiddir. Mənfəət və gəlir hesabatında müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin nəticələrinin ölçülməsi ilə bilavasitə bağlı olan elementlərə gəlir və xərclər aiddir.

Aktivlər - keçmiş dövrlərdə baş vermiş hadisələrin nəticəsində müəssisənin nəzarət etdiyi və müəssisənin fayda gözlədiyi ehtiyatlardır.

Öhdəliklər - müəssisənin cari borclarıdır ki, onlar keçmiş dövrlərdə baş vermiş hadisələrin nəticəsində yaranmışdır və nizamlanması müəssisəyə iqtisadi fayda gətirə biləcək ehtiyatların

müəssisədən getməsi ilə nəticələnəcəkdir.

Kapital - müəssisənin müəssisənin aktivlərindən onun öhdəliklərin çıxıldıqdan sonra yerdə qalan hissədir.

Müəssisənin təsərrüfat-maliyyə fəaliyyətinin səmərəlilik nəticəsi kimi çox zaman mənfəət göstəricisindən istifadə olunur. Mənfəətin ölçülməsi ilə bilavasitə bağlı olan elementlər gəlir və xərclərdir. Gəlir və xərclərin və buna uyğun olaraq mənfəətin tanınması və ölçülməsi çox zaman müəssisə tərəfindən maliyyə hesabatı tərtib edilərkən tətbiq olunan kapitalın uçotu konsepsiyasında asılıdır.

Gəlir - hesabat dövrü ərzində aktivlərin daxil olması və ya artması şəklində iqtisadi faydanın artması və ya öhdəliklərin azalmasıdır ki, bu da son nəticədə müəssisənin kapitalının artmasına gətirib çıxarır.

Xərc - hesabat dövrü ərzində aktivlərin xaric olması və ya azalması şəklində iqtisadi faydanın azalması və ya öhdəliklərin artmasıdır ki, bu da son nəticədə müəssisənin kapitalının azalmasına gətirib çıxarır.